

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 2

2026

KAR BOLALAR YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISHGA OID MAVJUD METODIKALAR TAHLILI

Toshpulova Nodira Sultonmurod qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish muammosi surdopedagogika nuqtayi nazaridan ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Yozma nutqni shakllantirishga oid mavjud metodik yondashuvlar, ularning psixologik-pedagogik asoslari, didaktik imkoniyatlari hamda amaliy samaradorligi o'rganiladi. An'anaviy grammatik-tahliliy, kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan va multisensor metodikalar qiyosiy tahlil qilinib, ularning afzallik va cheklovlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish jarayonida kompleks va integrativ metodik yondashuvlarni qo'llash zarurligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: kar bolalar, yozma nutq, surdopedagogika, metodika, nutq rivoji, multisensor yondashuv, kommunikativ ta'lim.

АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ МЕТОДОЛОГИЙ РАЗВИТИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ У ГЛУХИХ ДЕТЕЙ

Тошпулова Нодира Султонмурод кизи

Джизакский государственный педагогический университет, преподаватель

Аннотация

В данной статье представлен научно-теоретический анализ проблемы развития письменной речи у глухих детей с точки зрения сурдопедагогики. Изучены существующие методические подходы к формированию письменной речи, их психолого-педагогические основы, дидактические возможности и практическая эффективность. Проведен сравнительный анализ традиционных грамматико-аналитических, коммуникативных, деятельностно-ориентированных и мультисенсорных методик, выявлены их преимущества и ограничения. Результаты исследования обосновывают необходимость использования комплексных и интегративных методологических подходов в процессе развития письменной речи глухих детей.

Ключевые слова: глухие дети, письменная речь, сурдопедагогика, методология, развитие речи, мультисенсорный подход, коммуникативное образование.

ANALYSIS OF EXISTING METHODOLOGIES FOR DEAF CHILDREN'S WRITTEN SPEECH DEVELOPMENT

Toshpulova Nodira Sultonmurod qizi

Lecturer, Jizzakh State Pedagogical University

Abstract

This article provides a scientific and theoretical analysis of the problem of developing written speech in deaf children from the point of view of surdopedagogy. Existing methodological approaches to the formation of written speech, their psychological and pedagogical foundations, didactic possibilities and practical effectiveness are studied.

Traditional grammatical-analytical, communicative, activity-oriented and multisensory methodologies are comparatively analyzed, their advantages and limitations are identified. The results of the study justify the need to use complex and integrative methodological approaches in the process of developing written speech of deaf children.

Keywords: deaf children, written speech, surdopedagogy, methodology, speech development, multisensory approach, communicative education.

Zamonaviy maxsus ta'lim tizimida kar bolalar ta'lim-tarbiyasini takomillashtirish, ularning nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish muammosi dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Eshituv analizatorining yetishmovchiligi natijasida og'zaki nutqning tabiiy shakllanishi cheklangan bo'lib, bu holat kar bolalarda yozma nutqning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yozma nutq esa kar bolalar uchun nafaqat bilimlarni o'zlashtirish vositasi, balki muloqot, tafakkur va ijtimoiy moslashuvning yetakchi shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kar bolalarda yozma nutqning shakllanish jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, u grammatik tizimning yetarli darajada o'zlashtirilmaganligi, so'z tartibining buzilishi, leksik zahiraning cheklanganligi hamda matnning mantiqiy izchilligining sustligi bilan tavsiflanadi. Ushbu muammolar kar bolalarning o'quv faoliyatida muvaffaqiyatli ishtirok etishiga, mustaqil fikrlash va muloqotga kirishish imkoniyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

L.S.Vigotskiyning nuqsonning ijtimoiy mohiyati haqidagi ta'limotiga ko'ra, eshituv nuqsoni birlamchi biologik buzilish bo'lsa-da, yozma nutqdagi kamchiliklar ikkilamchi, ya'ni ijtimoiy-pedagogik omillar ta'sirida yuzaga keladi. Shu bois kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish jarayoni maxsus tashkil etilgan pedagogik ta'sirlar, ilmiy asoslangan metodik yondashuvlar va kompensator mexanizmlarni faollashtirishni talab etadi.

Bugungi kunda surdopedagogika amaliyotida kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan turli metodikalar — grammatik-tahliliy, kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan, multisensor yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Biroq mazkur metodikalarning har biri yozma nutqning alohida komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, ularning samaradorligi, imkoniyatlari va cheklovlarini tizimli tahlil qilish zarurati mavjud. Metodikalarni alohida qo'llash ko'pincha yozma nutqning kompleks rivojlanishini ta'minlay olmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga oid mavjud metodikalarni ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning psixologik-pedagogik asoslarini aniqlash, zamonaviy maxsus ta'lim talablari asosida baholash hamda integrativ yondashuvlar istiqbolini belgilash dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish, metodik ta'minotni boyitish va ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI

Mazkur tadqiqot kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga oid mavjud metodikalarni ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish, ularning samaradorligi va qo'llanish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida ilmiy izlanishning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, o'zaro uyg'unlashgan nazariy va empirik metodlar majmuasidan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Ilmiy-pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish – kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga oid milliy va xorijiy tadqiqotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar hamda ilmiy maqolalarni o'rganish orqali mavjud metodik yondashuvlarning nazariy asoslarini aniqlash maqsadida amalga oshirildi.

Qiyosiy-pedagogik tahlil – yozma nutqni rivojlantirishga oid grammatik-tahliliy, kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan va multisensor metodikalar mazmuni, tuzilishi va didaktik imkoniyatlarini o'zaro taqqoslash orqali ularning afzalliklari va cheklovlarini aniqlashga xizmat qildi.

Tizimlashtirish va umumlashtirish – o'rganilgan metodikalarni yozma nutqning asosiy komponentlari (leksik, grammatik, sintaktik va semantik) bo'yicha guruhlash hamda ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash imkonini berdi.

Ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish – ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida kar bolalar bilan olib borilayotgan yozma nutqni rivojlantirishga oid amaliy ishlar, metodik tavsiyalar va o'quv mashg'ulotlari tahlil qilindi.

Analitik va mantiqiy xulosa chiqarish metodlari – olingan ilmiy ma'lumotlar asosida yozma nutqni rivojlantirish jarayonini takomillashtirishga doir nazariy xulosalar ishlab chiqildi.

Kar bolalar nutqini, jumladan yozma nutqini rivojlantirish muammosi surdopedagogika fanida uzoq yillar davomida ilmiy tadqiqotlar obyekti bo'lib kelmoqda. Xususan, L.S.Vigotskiy, V.I.Zikov[1], R.M.Boskis, I.V.Koroleva[2], E.P.Kuzmina[3] kabi olimlarning tadqiqotlarida eshituv nuqsonining nutq va tafakkur rivojiga ta'siri, kompensator mexanizmlarning ahamiyati va maxsus ta'limning roli ilmiy asoslab berilgan. Mazkur tadqiqotlarda yozma nutqni rivojlantirish asosan grammatik jihatlarini o'zlashtirish, so'z boyligini kengaytirish va gap tuzilishini shakllantirish bilan bog'liq holda yoritilgan. Shu bilan birga, kommunikativ yondashuv asosida yozma nutqni real muloqot vositasi sifatida shakllantirish masalalari ham qator ilmiy ishlarda aks etgan.

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda faoliyatga yo'naltirilgan va multisensor yondashuvlar yozma nutqni rivojlantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Biroq mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga oid metodikalar ko'pincha alohida yo'nalishlar doirasida o'rganilgan bo'lib, ularning kompleks va integrativ tahliliga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Shu bois, mazkur tadqiqot kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga oid mavjud metodikalarni tizimli tahlil qilish, ularning ilmiy-pedagogik imkoniyatlarini aniqlash hamda zamonaviy maxsus ta'lim sharoitida qo'llash istiqbollari belgilashga qaratilganligi bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

TADQIQOT NATIJALARI

O'tkazilgan ilmiy-nazariy va qiyosiy-pedagogik tahlillar natijasida kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga oid mavjud metodikalarning mazmuni, didaktik imkoniyatlari hamda amaliy samaradorligi aniqlashtirildi. Tadqiqot jarayonida yozma nutqni shakllantirish metodikalari yozma nutqning asosiy tarkibiy komponentlari — leksik, grammatik, sintaktik va semantik jihatlar bo'yicha baholandi.

Tahlil natijalari grammatik-tahliliy metodika yozma nutqning strukturaviy aniqligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ushbu metodika yordamida kar bolalarda so'z turkumlari, grammatik shakllar va gap tuzilishini ongli o'zlashtirish jarayoni nisbatan barqarorlashadi. Biroq mazkur metodika yozma nutqning kommunikativ va mazmuniy jihatlarini yetarli darajada rivojlantira olmasligi aniqlandi.

Kommunikativ metodika yozma nutqni real muloqot vositasi sifatida shakllantirishda yuqori natijadorlikni namoyon etdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mazkur yondashuv kar bolalarda yozma nutqqa bo'lgan motivatsiyani oshiradi, yozma ifodaning ma'noliligi va funksionalligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, grammatik aniqlik va sintaktik to'g'rilikni ta'minlash uchun qo'shimcha korreksion mashg'ulotlarga ehtiyoj mavjudligi kuzatildi.

Faoliyatga yo'naltirilgan metodika yozma nutqni rivojlantirishda o'quvchilarning

kognitiv faolligini oshirishi, mustaqil fikrlash va ijodiy yozma faoliyatni rag'batlantirishi bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari ushbu metodika orqali kar bolalarda yozma nutqning mantiqiy izchilligi va matn tuzish ko'nikmalari yaxshilanganligini ko'rsatdi. Biroq metodikani samarali qo'llash pedagogdan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni talab etishi aniqlanib, bu holat uning ommaviy tatbiq etilishini cheklashi mumkin.

Integrativ metodika yozma nutqni rivojlantirish jarayonida kompensator mexanizmlarni faollashtirish orqali yuqori samaradorlikni ta'minlashi bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari ko'rish, harakat, taktil va qoldiq eshituv analizatorlarining integratsiyasi yozma nutqni idrok etish va ishlab chiqishni osonlashtirishini ko'rsatdi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida multisensor yondashuv yozma nutqni shakllantirishda muhim natijalarga olib kelishi aniqlandi.

Umumlashtirilgan natijalarga ko'ra, mavjud metodikalarning har biri kar bolalar yozma nutqining alohida komponentlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq ularni alohida qo'llash yozma nutqning kompleks rivojlanishini to'liq ta'minlamaydi. Tadqiqot natijalari yozma nutqni rivojlantirishda grammatik aniqlik, kommunikativ maqsadlilik, faoliyatga yo'naltirilganlik va multisensor ta'sirlarni uyg'unlashtirgan integrativ metodik yondashuv eng yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi.

Shuningdek, tahlil natijalari kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish jarayonida individual yondashuv, doimiy monitoring va diagnostika, shuningdek, oila bilan hamkorlikni kuchaytirish zarurligini asoslab berdi. Mazkur shart-sharoitlarning ta'minlanishi yozma nutqni rivojlantirish jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish muammosi maxsus pedagogika fanida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, yozma nutq eshituv nuqsoniga ega bolalar uchun muloqot, tafakkur va ijtimoiy moslashuvning yetakchi vositasi hisoblanadi. Shu bois yozma nutqni rivojlantirish jarayoni maxsus, ilmiy asoslangan metodik yondashuvlarni talab etadi.

O'rganilgan ilmiy manbalar va mavjud metodikalar tahlili grammatik-tahliliy, kommunikativ, faoliyatga yo'naltirilgan va multisensor yondashuvlarning har biri yozma nutqning alohida komponentlarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. Biroq mazkur metodikalarni alohida qo'llash yozma nutqning kompleks va barqaror rivojlanishini to'liq ta'minlamasligi aniqlandi.

Grammatik-tahliliy metodika yozma nutqning strukturaviy aniqligi va grammatik to'g'riligini ta'minlashda muhim bo'lsa-da, nutqning mazmuniy va kommunikativ jihatlarini rivojlantirishda cheklangan imkoniyatlarga ega ekanligi belgilandi.

Kommunikativ metodika yozma nutqni real muloqot vositasi sifatida shakllantirish, nutqiy faollik va motivatsiyani oshirishda samarali bo'lib, uni grammatik korreksiya bilan uyg'unlashtirish zarurligi asoslandi.

Faoliyatga yo'naltirilgan metodika yozma nutqni rivojlantirishda o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yozish va mantiqiy izchillikni ta'minlash ko'nikmalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, biroq uni qo'llash yuqori darajadagi pedagogik mahoratni talab etadi.

Integrativ metodika yozma nutqni rivojlantirishda kompensator mexanizmlarni faollashtirishi, yozma nutqni idrok etish va ishlab chiqishni yengillashtirishi bilan ajralib turadi hamda ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari kar bolalar yozma nutqini rivojlantirish jarayonida grammatik aniqlik, kommunikativ maqsadlilik, faoliyatga yo'naltirilganlik va multisensor ta'sirlarni

uyg'unlashtirgan integrativ metodik yondashuv eng samarali ekanligini ko'rsatdi.

Shuningdek, yozma nutqni rivojlantirish samaradorligi individual yondashuv, doimiy monitoring va diagnostika, pedagog va oila o'rtasidagi hamkorlikning ta'minlanishi bilan bevosita bog'liq ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Mazkur xulosalar kar bolalar yozma nutqini rivojlantirishga oid metodik ta'minotni takomillashtirish, maxsus ta'lim amaliyotiga zamonaviy integrativ yondashuvlarni joriy etish hamda ta'lim sifatini oshirish uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Zikov V.I. Surdopedagogika asoslari. – Moskva: Prosveshcheniye, 2001. – 256 b.
2. Koroleva I.V. Eshituv nuqsoniga ega bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Sankt-Peterburg: Rech, 2012. – 240 b.
3. Kuzmina E.P. Maxsus pedagogikada yozma nutqni shakllantirish masalalari. – Moskva: Akademiya, 2010. – 198 b.
4. Levina R.E. Nutq buzilishlarining psixolingvistik asoslari. – Moskva: Nauka, 2008. – 216 b.
5. Shif V.R. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 190 b.
6. Karimova G.K. Maxsus ta'lim tizimida kar bolalar nutqini rivojlantirish masalalari // Maxsus pedagogika muammolari. – Toshkent, 2018. – №3. – B. 45–52.
7. Abduraxmonova M.M. Inklyuziv ta'lim sharoitida eshituv nuqsoniga ega bolalar yozma nutqini rivojlantirish metodlari // Pedagogik ta'lim jurnali. – Toshkent, 2020. – №2. – B. 66–72.
8. Ivanov A.A. Integrativ yondashuv asosida nutqni rivojlantirish. – Moskva: Akademik loyiha, 2016. – 224 b.
9. Nazarova D.A. Maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish: ped.fan.nom. diss. –T..TDPU.
10. Rustamova R. Boshlang'ich sinflarda zaif eshituvchi o'quvchilar nutqining grammatik qurilishini shakllantirish.: ped.fan.nomz. diss. T.: TDPU, 2009.
11. Fayziyeva U. Zaif eshituvchi bolalarni savodga o'rgatishning nazariy asoslari. p.f.n. diss. Toshkent. 1994.
12. Qodirova F.U. Kar va zaif eshituvchi bolalar so'zlashuv nutqini shakllantirish. p.f.n. diss. Toshkent. 1994.